

BERNT NOTKE

Püha Vaimu kiriku altarijetaabli
uurimine ja konserveerimine

2019 – 2025

Tallinna Püha Vaimu kiriku peaaltari retaabel

Tallinna Püha Vaimu kiriku peaaltari hiliskeskajegne retaabel on silmapaistev, rahvusvahelise tähtsusega nikerduskunsti- ja maaliteos, mis on valminud 1483. aastal nimeka Lübecki meistri Bernt Notke töökojas. Püha Vaimu altariretaabel on üks väheseid allikaliselt Bernt Notke töökojale atribueeritud kunstiteoseid. Notkele ürikuliselt atribueeritud teoste hulka kuuluvad veel Lübecki toomkiriku võidukaarekrutsifiksi grupp ja letner ning Aarhushi toomkiriku peaaltari retaabel. Lisaks peetakse tema töödeks stiil kriitilise analüüsi põhjal „Surmatantsu“ maale Lübeckis (hävinud) ja Tallinna Niguliste kirikus, Stockholmi Suurkiriku (Storkyrka) Püha Jürit lohega, Püha Gregoriuse missat kujutanud maali (hävinud) ning veel mõnda skulptuuri ja maali.

Sisukord

Eesmärgid	04
Bert Notke teosed	05
Objekti kirjeldus	08
Kavandatavad tegevused	10
Ajakava	12
Planeeritavad tulemused	13
Uurimismeetodid ja tulemuste esitlemine	14
Meeskond	18
Meeskonna varasem uurimis- ja konserveerimiskogemus	19
Kasutatud kirjandus	25

Eesmärgid

Projekti peaeesmärk on Eesti ühe tuntuma kunstiteose, Bernt Notke Püha Vaimu kiriku altarietaabli uuringute kaudu avardada teadmisi teose loomise konteksti, materjalikasutuse, tehnikate ja hilisemate muudatuste kohta, võrrelda seda teiste Notkele omistatud teostega, dokumenteerida teose seisukord ja kahjustused ning selle teabe alusel retaabel konserveerida; kogutud informatsiooni innovaatsiliselt esitledes saavutada kunstiteose väärtuse laiem teadvustamine nii Eestis kui ka välismaal.

- ◆ hiliskeskaegse Läänemere ruumi loomepraktikate ja –tehnikate ning materjalikasutuse uurimine erinevate (teadus)asutuste koostöös ühise eesmärgi – kultuuripärandi väärtustamise – nimel;
- ◆ Bernt Notke altarietaabli tutvustamine nii kohalikus kui ka rahvusvahelises kontekstis läbi teadustegevuse, veebiarenduste ja populariseerimise;
- ◆ konserveerimis- ja uurimistegevuse liitmine EKA muinsuskaitse ja konserveerimise osakonna õppetegevusega (rahvusvaheliste õpitubade korraldamine, tudengite kaasamine dokumenteerimisse, uuringute läbiviimisesse, populariseerimisse);
- ◆ altarietaabli laiemasse Notke loomingute konteksti paigutamine, tuginedes teiste Notkele omistatud tööde võrdlusuuringutele.
- ◆ publikuprogrammid laiemale avalikkusele. Avaliku teadusveebi loomine, mis koondab ja esitleb konserveerimise ja uuringute tulemusi.

Bert Notke teosed

Bernt Notke dokumentaalselt tõestatud teosed:

Lübecki toomkiriku triumfirist ja letner, 1470–77 (vt. foto 1)

Århusi toomkiriku peaalteri retaabel, 1478–79 (vt. foto 2, 3, 4)

Tallinna Püha Vaimu kiriku peaalteri retaabel, 1483

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Foto 4

Bernt Notkele omistatud teosed:

Lübecki Maarja kiriku „Surmatants“, 1463(?) (vt. foto 5), hävinud

Tallinna Niguliste kiriku „Surmatants“, 15. saj lõpp (vt. foto 6)

Lübecki Maarja kiriku Skånese sõitjate retaabel, u 1475 (vt. foto 7, 8)

Lübecki toomkiriku ilmikute retaabel, 1470. aastad (vt. foto 9)

Stockholmi Suurkiriku Püha Jüri grupp, 1489 (vt. foto 10)

Lübecki Maarja kiriku „Püha Gregoriuse missa“, u 1500 (vt. foto 11), hävinud

Foto 5

Foto 6

Foto 7

Foto 8

Foto 9

Foto 10

Foto 11

Objekti kirjeldus

Objekt: Tallinna Püha Vaimu kiriku peaaltari retaabel

Mälestise registri nr: 1290

Atribueering: Bernt Notke töökoda, Lübeck

Dateering: 1483

Materjal: Puit (tamm, mänd), tempera- ja õlivärv, metall, lehtkuld

Tehnika: Puunikerdus, polükroomi, kullatis

Korpuse mõõdud: Kõrgus 360 cm (koos tabernaakliga), laius avatud tiibadega 364 cm; keskkapi laius: 182 cm, sügavus 90 cm.

Figuuride mõõdud: Tiibade seisvad figuurid: h ca 90 cm, poolfiguurid ca 32-34 cm; keskkapi põlvitavad ja istuvad figuurid ca 70 cm, seisvad ca 90 cm; külfiguurid ca 40cm

Tiivamaalide mõõdud: valgusmõõt ca 90 x 78,5–79 cm

Püha Vaimu kiriku kappaltar – peaaltari retaabel – valmis Bernt Notke, 15. sajandi viimase veerandi Põhja-Euroopa olulisima meistri töökojas 1483. aastal Tallinna rae tellimusel, bürgermeistri ja Püha Vaimu kiriku eestseisja Diderick Hagenbeke eestvõttel. Notke autorlust kinnitab kiri Tallinna raele, milles meister tuletab meelde kokkulepitud, kuid saamata jäänud tasu retaabli eest.

Tallinna Püha Vaimu kiriku altariretaabli keskosas on Püha Vaimu väljavalamist ehk nelipühi imet kujutav skulpturaalne kompositsioon. Altariretaablil on kaks paari suletavaid tiibu. Sisemiste tiibade siseküljel on niššides skulptuurid, välisküljel maalid, välimised tiivad on nii seest kui ka väljast maalitud. Keskkompositsiooni valik on selgelt ajendatud kiriku pühitsusest Pühale Vaimule, flankeerivad pühakud tiibadel – Püha Olav ja Püha Viktor Marseille'ist – viitavad Tallinnale, Püha Elisabeth aga Püha Vaimu seegile. Seegi tegevusele on pühendatud altari sisemistele tiibadele maalitud stseenid Püha Elisabethi elust ja Kristuse kannatusloost, välimistel aga Kristus Valumehena ja veelkord Püha Elisabeth. Ühelt poolt kehalisi kannatusi kujutavad ja teisalt Jumala armu töötavad stseenid, mis seostusid hoolitsemisega haigete ja Kristuse eest, olid seegikirikule eriti sobilikud. Altariretaabli tipus paikneb tabernaakel Maarja kroonimise stseeniga, mis võimendab Maarja rolli nelipühi imes.

Püha Vaimu kiriku altariretaabel on mõni aasta noorem ja väiksem kui Niguliste kiriku pealtari retaabel, mis valmis Lübecki teise olulise meistri Hermen Rode töökojas 1481. aastal. Notke retaabli põhiline erinevus Rode omast ja Notke enda varasematest töödest seisneb keskse kompositsiooni ülesehituses ja teostuses. Siin on tegemist tervikliku mitmefiguurilise stseeniga, mis on paigutatud konkreetseesse ruumilisse konteksti ning figuuride paigutus ja omavaheline seos loob dünaamilise ühtsuse.

Notke altariretaabel paiknes Püha Vaimu kiriku pealtaril kuni 1902. aastani, mil see asendati moodsa altarimaaliga. Kappaltar viidi kõigepealt Niguliste kiriku Antoniuse kabelisse, edasi Tallinna Eesti Muuseumi ekspositsiooni Kardioru lossi (1922) ning lõpuks Tallinna toomkirikusse (1930). Tagasi Püha Vaimu kirikusse jõudis retaabel 1941. aastal, kust evakueeriti peatselt sõja eest Järlepa mõisa. Uuesti paigutati retaabel oma kohale kirikus 1953. aastal.

Altariretaablit on teadaolevalt restaureeritud kuuel korral: 1625. ja 1815. aastal ning 1964–1986, 2001, 2007 ja 2009. Esimesel kahel korral oli tõenäoliselt tegemist ülevärvimise ja konstruktsiooniparandustega. 1964–1986 restaureerisid retaablit Moskva restauraatorid: retaabli maalitud tiibadega tegeles Vjatšeslav Titov Grabari-nimelisest Vene Föderatsiooni Restaureerimise Kesktöökojast, polükroomsete skulptuuride ja korpusega Nikolai Bregmani juhendamisel Moskva Restaureerimise Keskinstituudi polükroomia restaureerimise sektori töötajad. Skulptuurid konserveeriti Moskvast, korpus ja tiivad Tallinnas. Nende tööde meetodika, teostus ja läbiviidud uuringud ei ole täpselt teada, sest puudub restaureerimistööde lõppdokumentatsioon. Põhiliselt tegeleti varasemate ülemaalingute eemaldamise, värvikihi kinnitamise ja osaliselt toneerimisega, konstruktsiooni tugevdamise ning arhitektooniliste detailide kinnitamisega. Tööd jäid lõpetamata.

2001. aastal tegeles ennistuskoda Kanut retaabli avariikonserveerimisega: lahtiste detailide kinnitamise, värvi- ja kullatise kinnitamise ning tiibade toestamisega nende liikuvuse parandamiseks. Järgnevalt tegeleti altariretaabli hoolduse ja ettevalmistusega konserveerimiseks, viidi 2007. aastal Malle-Reet Heidelbergi poolt läbi tabernaakli kuivpuhastus ning 2009. aastal konserveeriti tabernaakel ennistuskojas Kanut.

Kavandatavad tegevused

◆ Dokumenteerimis- ja uurimistööd altarietaabli praeguse seisukorra ja tehnilise ülesehituse võimalikult täpselt graafiliseks ja fotograafiliseks salvestamiseks, sh mõõdistamine kaasaegsete meetoditega (laserskaneerimine ja fotogramm-meetriline mõõdistus). Kõrgevaliteediline digitaalne (2D, 3D) dokumenteerimine saab aluseks uurimis- ja konserveerimistegevusele ning võimaldab samaaegselt teha kunstiteose kättesaadavamaks nii kohalikule kui ka rahvusvahelisele üldsusele ning uurijateringile.

◆ Projektis planeeritud materjaliuuringud (dendrokronoloogia-, röntgen-, infrapuna-, ultraviolettuuringud, pigmendi- ja sideaineuuringud, ristlõiked) annavad alusmaterjali eelkõige uurijatele, aga pakuvad võimalust tutvustada altarietaabli varjatud kihistusi ka laiemale huviliste ringile. Uurimistöid (IR uuringud, pigmendi- ja sideaineuuringud) on teostatud ka varasemate konserveerimistööde käigus, ulatuslikumalt 1960. aastatel, kuid see dokumentatsioon ei ole kättesaadav.

Planeeritavad uurimistööd pakuvad uut teavet retaabli kunstitehnoloogilise ülesehituse, sh kasutatud materjalide ja tehnoloogiate kohta, aga võimaldavad täpsustada ka kunstiajaloolist interpretatsiooni ning konteksti.

◆ Teiste Notkele omistatud tööde võrdlev uurimine analoogiliste meetoditega või juba olemasolevate uurimistulemuste kõrvutamine ning laiemasse Notke töökoja / Notke ajastu loomepraktikate konteksti asetamine. Projektile rahvusvahelise mõõtme andmiseks plaanitakse kokku panna töögrupp, kuhu koondub piirtaguste Notke-uurijate paremik ning kellega koostöös viiakse läbi võrdlevad uuringud. Võrdlusuuringute tulemusel võiks sündida laiemale avalikkusele suunatud Notke loomingu tutvustused näituse, veebilehe, publikastioonide jmt näol, aga ka spetsiifilisi, erinevaid uurimisküsimusi analüüsivaid teadusartikleid.

◆ Retaabli seisundi täpne dokumenteerimine kahjustuste tüübi, ulatuse ja paiknemise väljaselgitamiseks, mis võimaldaks täpsemini hinnata retaabli konserveerimisvajadust, pakuks põhjendatud aluse konserveerimistööde läbiviimiseks ning sellele tuginedes saaks koostada võimalikult detailse konserveerimiskava.

◆ Konserveerimistöö meetodika ja täpne tegevuskava töötatakse välja altariretaabli üldseisundi, varasemate uuringute dokumentatsiooni ja läbiviidavate uuringute tulemuste põhjal.

◆ Konserveerimiskavale tuginedes teostatakse altariretaablil ulatuslik kuivpuhastus, lisaks sellele teostatakse pinnapuhastuse eeltestid sobivate töölahustega. Arhitektuursed detailid ja skulptuurid tuleb puhastamise ja konserveerimise protsessi käigus eemaldada. Puhastamise järel suuremad polükroomia kadude kohad toneeritakse, et taandada liigset kontrasti originaalmaalingu pinnaga.

◆ Dokumenteerimise ja uuringute tulemusel selgub, kas altariretaabel vajab pärast puhastamist ka puidutööd ja muud tehnilist korrastamist.

Ajakava

2019 / Ettevalmistus

Projekti ettevalmistusfaas - altarietaabli üldseisundi hindamine; konserveerimistööde eelne 2D ja 3D dokumenteerimine ja uuringud

2020 – 2024 / Uuringud

Suuremahulised dokumenteerimis-, uurimistööd; konserveerimistööde metoodika ja ajakava koostamine

2020 – 2025 / Konserveerimine

Konserveerimis- ja restaureerimistööd

2022 – 2025 / Tulemused

Uuringute ja analüüside alusel kokkuvõtete koostamine ja nende esitlemine

Planeeritavad tulemused

Kõige olulisem konserveerimise ja uurimistöö tulemus on kunstimälestise säilimise tagamine ja eksponeerimine oma algses kontekstis.

Bernt Notke töökojas valminud altariretaabel on nii Eestis kui rahvusvaheliselt oluline kunstiteos, mille kaasaegsete lahendustega dokumenteerimine ning kunstiteaduslik- ja materjalitehniline uurimisandmestik aitab tutvustada Eestis kunstipärandit nii professionaalsele kui ka laiale publikule ning asetada see kohaliku ja rahvusvahelise kunstiteaduse konteksti. Ühtlasi annab erinevaid Eesti teadusasutusi ning spetsialiste koondav uurimisprojekt võimaluse tutvustada rahvusvahelisel areenil Eesti teaduslikku ja infotehnoloogilist võimekust, kultuuripärandi haldamist ning esitlemist.

Retaabli põhjalik ja detailne 3D dokumenteerimine tagab kunstimälestise võimalike muutuste või kõige halvemal juhul hävimise korral selle kohta andmete säilimise.

Kõik dokumenteerimise ja uuringute käigus kogutud andmed koondatakse ühele veebiplatvormile ja varundatakse seotud institutsioonides, mille kaudu neid saab esitleda visuaalselt arusaadavas ja atraktiivses vormis nii rahvusvahelistele uurijatele kui ka laiemale avalikkusele.

Pärast põhjalike uuringute analüüsi on võimalik Eesti üht unikaalsemat kunstimälestist konserveerida, et altariretaabel säiliks ka tulevastele põlvetele.

Uurimismeetodid ja tulemuste esitlemine

Dokumenteerimine

Altariretaabli kõrgresolutsiooniline fotografeerimine

Retaabli terviku ja detailide kõrgresolutsiooniline fotografeerimine võimaldab kaardistada objekti seisukorra ning luua alusmaterjali altariretaabli avalikuks esitlemiseks.

Teostaja: Archaeovision OÜ, Peeter Säre

3D dokumenteerimine laserskanneriga

Laserskaneerimine võimaldab objekti dokumenteerida kiirelt, väga detailselt ja suure täpsusega. Mõõdistamise tulemuseks on kõrge resolutsiooniga, miljonitest koordineeritud üksikpunktidest koosnev kolmemõõtmeline punkt pilv. Punkt pilve põhjal on võimalik koostada jooniseid, lõikeid, vajadusel ka erinevaid 3D mudeleid (pinnamudel või vajadusel infomudel: HBIM mudel).

Teostaja: Archaeovision OÜ

Fotogramm-meetiline mõõdistus

Fotogramm-meetria on pildistamisel põhinev mõõdistustehnoloogia, mis võimaldab fotodelt informatsiooni mõõtmise teel luua kolmemõõtmelisi mudeleid, mille lõpptulemused on värvide esitamise osas oluliselt täpsemad kui laserskaneerimine. Seetõttu on parem fotogramm-meetiline mõõdistus läbi viia pärast konserveerimistööde lõpetamist. Lisaks tavapärasele fotodele on projekti käigus kavas altariretaabli kõrgemaid osi ka drooni abil mõõdistada. Mõõdistuse tulemus seotakse samasse koordinaatsüsteemi laserskaneerimise tulemusega.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, Archaeovision OÜ

Altariretaabli skulptuuridest 3D mudelite loomine

Projekti käigus luuakse altariretaabli kümnest figuurist väga täpsed fotogramm-meetrilised 3D mudelid. Mudeleid on võimalik esitada eraldi ja kasutada täpsemaks kunstiajalooliseks uuringuks.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, Archaeovision OÜ

Altariretaabli seisundi digitaalne kaardistamine

Altariretaabli seisundi digitaalne kaardistamine EKA ja Kanuti Graafilise Dokumenteerimise programmi abil võimaldab täpsemalt kirjeldada kahjustusi ning on aluseks edasise konserveerimistevõime planeerimisel.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, SA EVM KDK Kanut

Altariretaabli konstruktsiooni ning puitosade ühenduste kaardistamine

Altariretaabli konstruktsiooni ning puitosade ühenduste jooniste teostamine, juhul kui seda eeldab konserveerimisvajadus.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, SA EVM KDK Kanut

Pildindustehnoloogilised uuringud

Pildindustehnoloogilised uuringud võimaldavad avastada ja visualiseerida altari ülesehituslikke detaile, mis pole tavavalguses inimsilmale nähtavad.

Ultraviolettuuring

Ultraviolettuuring on maali kattekihi (laki) ja pinnauuring, mis rajaneb elektromagnetkiirguse mõjul (UVA, lainepikkusel vahemikus 360-400nm) toimuvale fluorestseerimisefektile. Selle eesmärk on tuvastada märgid varasematest konserveerimistest/restaureerimistest.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, Archaeovision OÜ

Infrapunauuring

Infrapunauuringut kasutatakse alusjoonistuse ja pentimenti uurimiseks värvikihtidest läbitungiva ja peegelduva elektromagnetkiirguse salvestamisel tundliku seadmega, nt infrapunarefleksograafia (lainepikkustel vahemikus 700-2200nm). Uuringu eesmärk on maalitahvlite alusjoonistuse käekirja ja kunstniku muudatuste tuvastamine ning visualiseerimine.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, Archaeovision OÜ

Röntgenuuring

Röntgenuuringu eesmärk on skulptuuride ja maalitahvlite ülesehituse tuvastamine (skulptuuride ühendusmeetodid, maalitahvliel kasutatud lõuend jne)

Teostaja: Eesti Maksu- ja Tolliamet; Tallinna Ülikool, Heritagest OÜ

Instrumentaalanalüüsid

Instrumentaalanalüüsid aitavad määrata / täpsustada altariretaabli valmistamiseks kasutatud materjale ning eristada neid hilisematset lisandustest.

Portatiivne XRF (röntgen fluorestsents) – elementide kaardistus

Portatiivne XRF tuvastab röntgenkiirguse abil, st mittelõhkuval viisil objekti materjalide koostise, mille kaudu saab kaardistada kasutatud pigmente ja metallilisi ühendeid altariretaabli pinnal.

Teostaja: Eesti Keskonauuringute Keskus

Mikroskoopilised instrumentaalanalüüsid (SEM-EDS; ATR-FT-IR)

Uuringu eesmärk on proovitükkide abil tuvastada kasutatud materjalid, pigmendid, täite- ja sideained spektroskoopilisel (ATR-FT-IR) ja elementmeetodil (SEM-EDS).

Teostaja: Tartu Ülikool, analüütilise keemia õppetool

Dendrokronoloogiline uuring ja puiduliikide määramine

Määrata kasutatud puidu liigid, vanus ja päritolu.

Teostaja: Tartu Ülikool, geograafia osakond; Eesti Kunstiakadeemia

Lokaalsed valguse- ja kliimauuringud

Uuringu eesmärk on fikseerida pika-ajaliselt altariretaabli keskkonnatingimused ja teha vajadusel ettepanekud tingimuste parandamiseks. (Vajadusel ka terviklik hoone uuring)

Teostaja: Heritagest OÜ, SA EVM KDK Kanut, (Tallinna Tehnikaülikool)

(Kunsti)ajaloolised uuringud

Varasemalt teostatud konserveerimistöõde ajaloo ülevaade

Analüüsida eri aegadel kasutatud konserveerimismetoodikaid ja hinnata sellest lähtuvalt objekti hetkeseisundit (varasemate meetodite sobivust ja tekkinud kahjustusi).

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, SA EVM KDK Kanut, Eesti Kunstimuseum, Tallinna Ülikool

(Kunsti)ajaloolised uuringud

Retaabli ikonograafiline analüüs (sh selle sidumine Püha Elisabethi kultuse ja kujutamisega hiliskeskajal); arhiiviuuringud, mis puudutavad Notke isikut, tema sugulussidemeid Tallinnaga, samuti Püha Vaimu kiriku eestseisjate suhtevõrgustikud Lübeckiga.

Teostaja: Tallinna Ülikool

Materjalitehniliste uuringute kontekstualiseerimine

Materjalitehniliste uuringute interpreteerimine ning asetamine laiemasse Notke loominguga ja 15. sajandi kunstipraktikate konteksti.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, SA EVM KDK Kanut, Eesti Kunstimuseum, Tallinna Ülikool

Uurimistulemuste esitlus

Uurimistulemuste avalikustamine, esitlemine ja interpreteerimine veebis

Veebipõhise esitlusplatvormi loomine, kuhu koondatakse ja kus visualiseeritakse altariretaabli kohta kogutud uurimisandmestik: ajalooline-dokumentaalne, ikonograafiline, tehniline, info- ja pildindustehnoloogiline. Veebiplatvormi loomisel tuginetakse uurimisgrupi varasemale kogemusele ja varasemate projektide käigus loodud tarkvaralahendustele (Vt allpool). Avaliku teadusveebi eesmärk on uurimisandmestiku kättesaadavaks tegemine nii spetsialistidele kui laiemale publikule visuaalselt haaratavas ja atraktiivses vormis.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia; Archaeovision OÜ, Watson OÜ

Uurimistulemuste publitseerimine teadusartiklite ja / või monograafiana

Uurimisandmete publitseerimine teadusartiklites ning populariseerivas monograafias, mis on suunatud peamiselt rahvusvahelistele erialaspetsialistidele.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, SA EVM KDK Kanut, Eesti Kunstimuseum, Tallinna Ülikool; Archaeovision OÜ, Heritage OÜ

Uuringute esitlemine ekskursioonide, tutvustuste, konverentsiettekannete jm tüüpi avalikkusele suunatud ürituste kaudu

Kogu uurimisprotsessi saadavad publikuprogrammid, avalikkuse ja spetsialistide kaasamine, õpitubade korraldamine, meediakajastused.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, SA EVM KDK Kanut

Püha Vaimu kirikusse esitlusmaterjalide loomine

Kirikusse planeeritakse esitlusmaterjalide loomist, mis avaks altariretaabli tausta ka kiriku külastajatele.

Teostaja: Eesti Kunstiakadeemia, Archaeovision OÜ, Watson OÜ

Konserveerimistulemuste esitlus

Konserveerimistööde kava koostamine ja kooskõlastamine

Konserveerimistöõ metoodika töötatakse välja tulenevalt altariretaabli üldseisundist ja tugineb varasemate altari konserveerimistööde protokollidele. Altariretaabli seisund selgub uurimis- ja dokumenteerimistööde järel. Kogutud andmetest lähtuvalt täpsustatakse konserveerimise metoodikad kogu altariretaablile.

Teostaja: SA EVM KDK Kanut, Eesti Kunstiakadeemia

Altariretaabli konserveerimine

Konserveerimistööde teostamine toimub kooskõlastatud tegevuskava alusel ning konserveerimisprotsess on osaliselt publikule avatud ning tegevusi tutvustavas vormis.

Teostaja: SA EVM KDK Kanut, Eesti Kunstiakadeemia

Konserveerimistööde aruande koostamine

Teostaja: SA EVM KDK Kanut, Eesti Kunstiakadeemia

Meeskond

Põhitäitjad ja koordinaatorid:

Prof Hilka Hiiop (Eesti Kunstiakadeemia)
Dr Anneli Randla (Eesti Kunstiakadeemia)
Dr Anu Mänd (Tallinna Ülikool)
Andres Uueni (Eesti Kunstiakadeemia, Archaeovision OÜ)
Grete Nilp (SA EVM KDK Kanut)

Uurimis- ja konserveerimismeeskond:

Dr Hannes Vinnal (Eesti Kunstiakadeemia)
Dr Alar Läänelaid (Tartu Ülikool)
Dr Riin Rebane (Eesti Keskkonnauuringute Keskus)
Dr Signe Vahur (Tartu Ülikool)
Kristina Aas (SA EVM KDK Kanut)
Maria Lillepruun (SA EVM KDK Kanut)
Ingrid Pihelgas (SA EVM KDK Kanut)
Martin Sermat (SA EVM KDK Kanut)

Koostööpartnerid

EELK Tallinna Püha Vaimu kogudus
Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakond
Muinsuskaitseamet
Eesti Evangeelne Luterlik Kirik (EELK)
Maksu- ja Tolliamet
Tartu Ülikool, analüütilise keemia õppetool
Tartu Ülikool, geograafia osakond
Tallinna Ülikool
Eesti Keskkonnauuringute Keskus
Archaeovision OÜ
Heritage OÜ
Watson OÜ

Meeskonna varasem uurimis- ja konserveerimiskogemus

Eesti Kunstiakadeemia

“Bosch ja Bruegel. Ühe maali neli jälge” (2009–2011)

2009 – 2011 laialtlevitatud multidistsiplinaarne uurimisprojekt “Bosch & Bruegel. Four paintings magnified”, mille raames viidi läbi paralleelsed materjalitehnilised kompleksuuringud (dendrokronoloogia, infrapuna, röntgen, mikroskoopia, pigmendi-uuringud) neljal analoogilisel Bosch-Bruegel stiilis maalil, mis paiknevad Euroopa erinevates kollektsioonides (üks kuulub Eesti Kunstimuuseumile). Praeelselt tehniliste uuringutega vaadeldi maalide ajalugu (nende provenantsi, retseptiooni ja päritolu lugu toonases sotsiaalses ja majanduslikus kontekstis) ning ikonograafiat. Rahvusvahelisse meeskonda kuulusid eksperdid Suurbritanniast, Taanist, Eestist, Hollandist ja Belgiast.

Rahvusvahelise uurimistöö tulemused kajastuvad teaduspublikatsioonides; teemat populariseeriva multimeedia näitusel ning interaktiivsel kodulehel, mille ühendavaks lüliks on nn “tehniline kunstiajalugu”, mida pakuti teaduslikult populariseeriva formaadini.

Partnerid: Dr. Erma Hermens (art historian & conservator, specialist in technical art history research, Glasgow University), Dr. Jørgen Wadum (specialist in technical art history, National Gallery of Denmark, Copenhagen); Greta Koppel (art historian, Art Museum of Estonia); Alar Nurkse (conservator, Art Museum of Estonia)

bosch-bruegel.ekm.ee

Rode altar lähivaates

(2013–2016)

Eesti Kunstimuuseumi Niguliste

muuseumi projekt „Rode

altar lähivaates” keskendus

Lübecki meistri Hermen Rode

töökojas valminud Tallinna

Niguliste kiriku peaaltari retaabli

(1478–1481) tehnilistele

uuringutele ja konserveerimisele. Projektis olid oluliseks pildindus- ja infotehnoloogiliste ning materjaliuuringute kaasamine, teose põhjalik dokumenteerimine ja info kaardistamine. Suurt tähelepanu pöörati publiku kaasamisele haridusprogrammide, töötubade ja uurimistulemusi kajastavate multimeedialahenduste kaudu (veebileht, blogi, interaktiivne multimeedia programm, teadusveeb jne). Konserveerimis- ja uurimistöödest sai osa Niguliste muuseumis kohapeal, kuhu oli üles seatud stuudio koos ajas kasvava näitusega.

Projekti „Rode altar lähivaates” visuaalseid ja teaduslikke uurimistulemusi koondab ja esitleb veebipõhine multimeedianäitus Tallinna ja Lübecki altariretaablitest. Lübecki meistri Hermen Rode kõige olulisemateks töödeks on Tallinna Niguliste kiriku peaaltari retaabel (1478–1481) ja Lübecki maalijate tsunfti kappaltar (1480–1490). Veebilahenduses on esitatud kahe teose pildiprogrammid koos detailsete kõrgresolutsiooniga (HR) fotodega. Infrapunafotod (IR) võimaldavad eristada värvikihte ning muudavad alusjoonistused nähtavaks, neid kõrvutades saab vaadelda erinevusi algse ja lõpliku kompositsiooni vahel ning võrrelda kahte teost.

Projekti on tunnustatud Europa Nostra auhinna, Eesti muuseumide aastaauhinna, ETAg teaduse populariseerimise auhinna ja International Institute for Conservation Keck'i auhinnaga.

rode.ekm.ee

Christian Ackermann – Tallinna Pheidias, ülbe ja andekas (2016–2020)

Projekti eesmärk on äratada unustusehõlmast Christian Ackermann – Eesti barokiajastu skandaalseim ja andekaim kujur. Ackermann on meister, kes väärrib tähelepanu mitte ainult Eesti, vaid kogu Baltikumi kontekstis – oma elu ja loominguga on ta sidunud/seob sinise (kunsti)kultuuri läänepoolse Euroopaga.

Juba oma eluajal antiik-kreeka kujuri järgi

“Tallinna Pheidiaseks” tituleeritud Ackermann murdis end välja aastasadu püsinud jäigast tsunftisüsteemist. Tema töökojas valmisid aastatel 1680–1710 kõik Põhja-Eesti kaunimad altarseinad, kantslid ja vapp-epitaafid, krutsifiksid jt kirikusisustuselemendid.

Projekti veebipõhisele platvormile ackermann.ee on koondatud uuringute tulemused:

Ackermann nikerdatud skulptuuride interaktiivseid 3D mudelid, mis pakuvad suurepärase võimaluse skulptuuride lähivaatluseks ja võrdluseks; koostöös Eesti Maksu- ja Tolliameti spetsialistidega tehtud röntgenpildid, mille abil saab vaadata kujude sisse ja analüüsida meistri töövõtteid; koos Tartu Ülikooli ja Eesti Keskkonnauuringute Keskuse loodusteadlastega läbi viidud materjaliuuringud, mis avavad hilisemate värvikihtide alla peitunud barokse värvierksuse jpm. See teadmine aitab kirjeldada ajaloolisi kunstipraktikaid ning teha Ackermann autorluse kohta senisest kindlamaid järeldusi.

Projekt algas Tallinna toomkiriku tellingutel kujuri tippteose – Rootsi-aegse kuningliku toomkiriku altarseina uuringutega ning jätkus 2017. aastal Martna, Karuse, Lihula, Türi ja Tallinna Rootsi-Mihkli kirikus asuvate Ackermann teoste uuringutega. Edasi liikus uurimismeeskond Juuru, Järva-Madise, Rapla, Simuna, Vigala jt Eesti kirikutesse, kus leidub Ackermannile omistatud teoseid.

Interdistsiplinaarne uurimisprojekt päädis 2020. aastal kokkuvõtliku raamatu ja näitusega Eesti Kunstimuuseumi Niguliste muuseumis ning *pop-up* näitustega Ackermann teoste kodukirikuis.

ackermann.ee

SA EVM KDK Kanut

Kõnesoleva Püha Vaimu kiriku pealtari retaabli konserveerimisel on toonane Ennistuskoda Kanut osalenud kahel korral (2001 ja 2009, vt eespool).

Tallinna Issanda Muutmise peakiriku ikonostaasi ulatuslikud konserveerimistööd (2000-2010)

Konserveerimistööd algasid 2000 a ja kestsid 10 aastat. EAÕK Tallinna Issanda Muutmise koguduse ja Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti algatatud konserveerimistööl osalesid toonase Ennistuskoda Kanuti konservaatoriga koos ka AS KAR-Grupi konservaatorigid. Eesmärgiks oli ikonostaasi kullatise irdumised ja varingud taandada ja korrastada ka ikoonid. Tööd olid komplitseeritud, kuna unikaalne kunsteos pidi säilitama oma funktsionaalsuse.

Rõuge kiriku altari esmased uuringud ja maalingle osaline avamine (2017, 2018)

Kanuti konservaatorige tehtud töö tulemusel on Rõuge Maarja kirikus võimalik tutvuda altariseina varasema polükroomse lahendusega. Altariseinal viidi läbi ulatuslikud uuringud ning avati täielikult saelõiketehnikas altariseina ääristava maalingle pinnad. Uuringute tulemusena sai selgeks, et altarisein on olnud väga mitmevärviline ja esimeses kihistuses olid paljud pinnad kaetud marmoreeringuga. Kokku on läbi ajaloo altariseina värskendatud viiel korral. Polükroomsetest lahendustest tehti ka digitaalsed rekonstruktsioonid, millega on kirikus võimalik kohapeal tutvuda.

Ridala letneri konserveerimistööd

(2017, 2018)

1678. aastal B. Lorentzi loodud võidukaare grupp ja vahevõre on Eestis sellisel kujul ainuke säilinud letner. Kunstimälestise seisund enne konserveerimistöid oli halb. Pind oli tugevalt mustunud ja niiskuskahjustustega. Lõunapoolse vahevõre parempoolse sokli tugevasti kahjustunud alaosas teostati visuaalsed uuringud ja eemaldati alustahvlilt maskaroon ning vasakpoolsel soklil äärelüüsi, et selle järgi valmistada töökojas puuduvad liistud. Järgnes maalikihi seisundi hindamine nii varem avatud polükroomial kui ka hilisemal värvikihil. Puhastusproovid teostati vahevõre esi- ja tagaküljel. Sekundaarse värvikihi side alusega oli hea, kuid avatud pindadel oli näha värvivaringuid ja sideme puudumist aluspinnaga. Teises konserveerimise etapis taastati lõunapoolse vahevõre sokliosade uute liistudega ja peitsiti. Märkpuhastatud pinnad kaeti esialgu esmase lakikihi, et järgmises etapis aasta pärast näha, kas kaitsvas lakikihis on toimunud muutusi. Töökoja kliimakambris olevatel ehisdetailidel peale lakkimist jäi seisund stabiilseks – detailid paigaldati algsele asukohale. Tööd kunstimälestisel jätkuvad ka järgmisel aastal.

Kasutatud kirjandus

Bregman, Nikolai. Рисунок в Таллинском алтаре Бернта Нотке. – Художественное наследие 1984, no 9 (39), lk 19–33.

Bregman, Nikolai; Lelekova, Olga. Die Restaurierung des Altars von Bernt Notke in Tallinn. – Internationales Kolloquium zum Werk des Bernt Notke. Lübeck: [s.n.], 1976, lk 126–133.

Ehasalu, Pia. Tallinna Püha Vaimu kiriku kappaltari tabernaakli uurimine ja konserveerimine: pilootprojekt altari seisundi ja konserveerimisvajaduse hindamiseks. – Renovatum Anno 2010, lk 64–73.

Kala, Tiina. Bernt Notke ja Pühavaimu kiriku peaaltar: Kunstniku kiri raele. – Vana Tallinn 1993, nr 3 (7), lk 118–119.

Mänd, Anu. Bernt Notke – uuenduste ja traditsioonide vahel = Bernt Notke – Between Innovation and Tradition. Tallinn: Eesti Kunstimuseum, 2010.

Mänd, Anu. Keskaegsed altarid ja retaablid. Eesti kirikute sisustus IV. Tallinn: Muinsuskaitseamet, 2019.

Titov, Vyatcheslav P. Altars of Tallinn: Materials, Technology of Painting, Conservation Treatment. – Kunst und Geschichte im Ostseeraum. Homburger Gespräche, H. 12. Kiel: M.C.A. Böckler-Stiftung, 1990, lk 275–283.

EKA

Muinsuskaitse ja
konserveerimine

TALLINNA ÜLIKOOL

archaeovision

EESTI VABAOHUMUUSEUM
KONSERVEERIMIS- JA
DIGITEERIMISKESKUS KANUT

Tallinna
Linnaplaneerimise Amet

